

İnformasiyalaşmanın müasir mədəniyyətin sosiodynamikasında rolu

Əli Həziyev,

Bakı Dövlət Universiteti fəlsəfə kafedrasının doktorantı

E-mail: ali_hazi@yahoo.com

Bu gün bəşəriyyət necə adlandırılmasından asılı olmayaraq inkişafının fərqli bir mərhələsinə qədəm qoyub. Sözügedən mərhələdə insanlar, dövlətlər, mədəniyyətlər və dinlər arasında mövcud qarşılıqlı münasibətlərin prinsipial şəkildə yeni səviyyəsi bünövrələnməlidir. Dünya heç vaxt vahid halda yaşamıya, birləşməyə, integrasiyaya müasir dövrümüzdəki qədər sayıla bilməmişdir. Burada informasiyalaşmanın sürətlənməsinin rolu az deyil.

Bəşər övladının informasiya tarixi onun şüurlu və ya şüursuz şəkildə əlinə daş, ağac götürdüyü andan başlayır. Bu, mədəni-tarixi inkişaf yolunda insanın ilk addımı idi. Sonra od, qayaüstü rəsmlər, çarxlar, buxar maşını, radio, yarımvavtomat, televiziya, kosmos və s., bir sözlə, sivilizasiyaların əvəzlənməsi baş verdi. Ümumiyyətlə, tarixdə bir neçə informasiya inqilabı olmuşdur (yazı, kitab çapı, elektrik inkişafı, kompüter).

Minilliklər ərzində bəşəriyyətin əldə etdiyi bilik və təcrübələr yalnız şifahi – nitqlə nəsilədən-nəslə ötürülürdü. Həmin transfer informasiyanın səhihliyini şübhə altına alırdı. Bəzən də bu və ya digər səbəbdən şifahi bilik zəncirinin qırılması hər şeyin yenidən başladılmasını zəruri edirdi. Çünki hətta ən yaxşı insan yaddaşı da məhdud həcmdə informasiyanı saxlamaq gücünə malikdir. İnformasiyanın saxlanması və ötürülməsi tələbatı ilə imkanlar arasındakı ziddiyyət təqribən 6 min il əvvəl ilk informasiya inqilabına – yazının yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

Sivilizasiyanın beşiyi hesab edilən Mesopotamiya, Misir, Hindistan və Çin təxminən eyni vaxtda təşəkkül və tərəqqidə idi. Onları bir-biri ilə məhz yazı birləşdirirdi. Mesopotamiyada yazı üçün gil lövhəciklərdən istifadə edilirdi. Beləliklə, əvvəllər yalnız şamanların əldə edə bildiyi, cəmiyyətin ağızdan-ağıza ötürülən fundamental dəyərli ideya və normalar barədə informasiya hər kəsin oxuya biləcəyi məhdud sayda dekretlərə çevrildi. Nəticədə xarici aləmlə əlaqə qura bilməyən xalqlar da inkişaf edib güdrətləndilər.

“Bilik gücdür” deyimini öz təsdiqini tapdı. Belə ki, yazı hələ şumer hökmdarları və din xadimlərinin ayrı-ayrı təbəələr üçün vergi qeydiyyatında, qazanılan qələbələrin xalqın rifahı naminə nailiyyət kimi cəmiyyətə çatdırılmasında təbliğat vasitəsi yazı olmuşdur. Fransız antropoloqu Klod Levi-Strosun fikrincə, yazının yaradılmasının ilkin vaxtlarında məqsəd digər insanların əsarət altına alınması idi

(4, s. 10). Lakin bunun heç də həmişə belə olmadığını tarix sübuta yetirmişdir. Əvvəllər məkan və zaman uzaqlığı səbəbi ilə əlçatmaz sayılan informasiyalar artıq sadə bir əlifba hesabına ixtiyarına keçirdi. Məhz yazının kəşfi ilə qədim yunan fəlsəfəsi və digər elmlər meydana çıxmış, müasir dövrədək gəlib çatmışdır. Ətraf aləmi qavrama vasitəsi kimi qulağın gözlə əvəzlənməsi dünyagörüşümüzdə dönüş etdi. Bəzi mütəxəssislərə görə, hətta imperiyaların yaranması və inkişafında da yazının rolu böyükdür. Əmr və göstərişlər yazılaraq uzaq məsafələrə çatdırılırdı ki, bu da şəhər-dövlətlərin böyük dövlətlərə çevrilməsinə rəvac vermişdir. Maraqlıdır ki, bəzi tarixçilər son imperatorlar dövründə papirus istehsalının azaldılmasını Roma imperiyasının tənəzzülünün əsas səbəbi hesab edirlər.

XV əsrin ortalarında İohann Qutenberq tərəfindən çap dəzgahının kəşfi ilə növbəti informasiya mərhələsinin əsası qoyuldu. Qeyd edək ki, hələ XII əsrdə Çində kitab çap olunsa da, o, məhdud ictimai tələbat üzündən orada böyük rol oynaya bilməmişdi. Belə şəraitdə sənaye cəmiyyəti, yeni mədəniyyət – ədəbiyyat yarandı. Kitab nəşri bəşəriyyətin qazandığı biliklərin daha sürətlə yayılmasına, nəsilə-nəslə ötürülməsinə səbəb oldu. Nikolay Kopernikin astronomiya sahəsindəki kəşfləri – Yerin Günəş ətrafında dövrü sürətlə dünyaya yayılaraq bütün sahələrdə nəhəng dəyişikliklərə rəvac verdi, alimləri ilhamlandırdı. Məlumdur ki, X.Kolumb Marko Polonun sərgüzəştləri barədəki hekayələrin oxucusu olmuşdur. Bir çox elmi-texniki ədəbiyyat nümunələri Avropada dövrüyyəyə buraxılırdı ki, informasiya dalğası, ilk növbədə, informasiya menecmentində yeni təfəkkür və yanaşmanı zəruriləşdirir, elmin tədrisi inkişaf yolunu açırdı. Bir müddət sonra artıq insanın dünyaya baxışını dəyişdirəcək önəmli kəşflər – saat, barit, kompas, teleskop və s. reallaşdı.

Lakin informasiyanın məsafədən ötürülməsi məsələsi həll edilməmiş qalırdı. Beynəlxalq ticarətin inkişafı ilə telekommunikasiya, qısa zaman kəsiyində əlaqələrin qurulması aktual problemə çevrilmişdi. Bu sahədə (quru yolda) ilk addım 1844-cü ildə ABŞ-da atıldı ki, məftilli teleqraf – morze yaradıldı (9 http://www.morze.ru/morze/morze_bio.htm). Daha sonra İngiltərə, İrlandiya, Niderland, İtaliya və Sardiniyada Avropa ilə Amerika arasında teleqraf kabelləri quraşdırıldı.

Müasir rus filosoflarından Leonid Qrinin bildirirdi ki, istehsal qüvvələrinin inqilabları bir formasiyadan digərinə keçidin sərhədləri

kimi keyfiyyət vəziyyətindən asılıdır. O, müxtəlif ictimai-iqtisadi formasiyalardan danışarkən sənaye cəmiyyətinin əsasını bütün istehsalın sənayeləşməsinin təşkil etdiyini (odlu silah, çap maşını, uzaqüzən yelkənli gəmilər və s.), əmək bölgüsünün genişləndiyini, manufakturalar yarandığını göstərirdi. Daha sonra dünya ticarətini, pul-kredit münasibətlərini, xüsusi mülkiyyəti formalaşdıraraq və siyasi şərait yaradaraq ikinci istehsal inqilabı buxar mühərrikli sənaye maşını oldu (6, s. 93).

Ötən əsrin 20–30-cu illərində səslə yanaşı, surətin də məsafədən ötürülməsinə imkan verən kəşflər edildi ki, bu da elektronikanın, XX əsrin sonlarında isə kompüterin yaradılmasına rəvac verməklə 4-cü informasiya inqilabını gətirdi. Tədqiqatçıların fikrincə, bəşəriyyətin texnogen inkişafının mərkəzi ünsürünə çevrilmiş kompüterlər çox sürətlə insan həyatına nüfuz etməklə onun şüurunda öz yerini tutur və getdikcə biz bu avadanlıqların iş qabiliyyətindən asılı oluruq (7).

1967-ci ildə ABŞ Müdafiə Nazirliyinin Perspektiv Araşdırmalar İdarəsinə dəvət alan Roberts müasir internetin sələfi hesab edilən ilk kompüter şəbəkəsinin planını hazırladı və 2 il sonra ARPANET adlanan bu şəbəkə vasitəsilə Los-Anceles, Santa-Barbara və Yuta ştatının universitetləri və Stenford Elmi-Tədqiqat İnstitutu arasında informasiya mübadiləsi təmin edildi. Daha sonra şəbəkələr arasında əlaqələr getdikcə inkişaf etdi və nəhayət, 1990-cı ildən o, internet adlanmağa başladı. Eyni zamanda internetlə digər ölkələrin kompüter şəbəkələri arasında əlaqə yaradıldı ki, bu da şəbəkələr şəbəkəsinə çevrildi. Qeyd edək ki, ilk dəfə İngiltərə və İsveçin kompüter şəbəkəsi internetə qoşulub (2, s. 216). Beləliklə, informasiyanın 5-ci inqilabı kimi interneti qəbul etmək mümkündür. Internet – coğrafi məsafədən asılı olmayaraq operativ və etibarlı informasiya mübadiləsinə təmin edən, böyük sürətlə yeniləşən virtual informasiya məkanıdır. İdeya etibarilə hələ 1969-cu ildə M.Kryukeqor tərəfindən bütöv reallıq şəklində irəli sürülmüş “kiberməkan” termini süni reallıq kimi kompüter texnologiyalarının inkişafı ilə öz təsdiqini tapmışdır (8, s. 111–112).

Ümumdünya kompüter informasiya şəbəkəsi ilə dünya yeni bir mərhələyə – informasiya cəmiyyətinə qədəm qoydu. Qərbdə geniş yayılmış “İnformasiya cəmiyyəti” termini ilə yanaşı, “postsənaye” (Bell, Z.Bjezinski, C.K.Helbreyt), “postkapitalist”, “təkmilləşən cəmiyyət”, “xidmət sinfinin cəmiyyəti” (R.Darendorf), “elm cəmiyyəti” (R.Kraybix, M.Ponyatovski), “supersənaye və ya 3-cü dalğa cəmiyyəti” (E.Toffler), “xidmətlər sivilizasiyası” (J.Furastye), “İnformasiya-kompüter cəmiyyəti” (Y.Masuda), “postiqtisadiyyat” (P.Draker) və s. istilahlara da təşəkkül tapıb.

Bəşəriyyət yaranan dövrdən ticarət karvanları xalqları əlaqələndirən, məlumat mübadiləsi vasitəsi idi. Ticarətin və digər iqtisadi amillərin liberallaşması proteksionizmi (himayədarlığı) azaltmış, maneələri aradan qaldırmış, beləliklə, dünya ticarətini daha sürətli etmişdir. Texnologiyaların inkişafı ilə informasiyalaşmanın sürəti və forması da dəyişir. Başqa sözlə, bu gün interneti qədim dövrün İpək yolunun oynadığı rolun davamçısı adlandırsaq, yanlışmırıq. Cəmiyyətin informasiyalaşması dedikdə insan fəaliyyətinin bütün növlərində bilik və məlumatların tam istifadəsi başa düşülür. R.S.Akimovaya görə, informasiya cəmiyyətində işçilərin əksəriyyəti

informasiyanın, xüsusən də onun ən yüksək forması olan biliyin istehsalı, saxlanması, emalı və realizasiyası ilə məşğuldur (3).

Yeni formasiyanın istehsal faktoru elmdir. Bu, XX əsrin 40-cı illərində informasiya vasitələrində keyfiyyət dəyişikliyinə, onun cəld emalına, yeni enerji və məhsul növlərinin meydana gəlməsinə, bütün səviyyələrdə istehsalın idarə edilməsinə səbəb olmuşdur. Digər formasiyalarla müqayisədə postsənaye dövrü çox qısa vaxt ərzində formalaşdı və inkişaf etdi. Beləliklə, əgər ənənəvi aqrar mühitdə əsas vəsait torpaq, sənaye dövründə xüsusi mülkiyyət və kapital idisə, informasiya cəmiyyətində xidmət, xüsusilə də informasiya xidməti sahəsi mərkəzi rol oynamağa başladı. İnformasiyadan istifadə zəminində təşkil edilən istehsal ictimai dəyişikliklərdə əsas amilə çevrilir. Burada nəzəri biliklər yüksək dəyər, əsas əmtəə kimi müəyyən edilir və yeni sosial strukturun formalaşmasına, idarəetmə modellərinin təşkilinə şərait yaradır.

Qeyd edək ki, texnoloji inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsi Avropa xalqları olmuşlar. Çünki Şərq ölkələrində aqrar quruluşun uzun sürməsi, fərdi azadlıqların yoxluğu texnoloji inkişafı ləngitmişdir. Bununla bərabər, bazar iqtisadiyyatı qanunlarına görə, yeni sivilizasiya pionerləri özlərinə qapanmış şəkildə, dünyada inkişafda geri qalmış ölkələrdən təcrid olunaraq irəliləyə bilməzlər. Çünki ən tərəqqili sənaye və ya xidmət sahəsi də az inkişafı ölkələrdən davamlı enerji mənbələri və digər xammal axını almadan mövcud ola bilməz. Yəni sənaye və postsənaye ölkələrinin irəliyə atdığı hər addım digər dövlətlərdən əlavə təbii ehtiyatlara ehtiyac duyur. İqtisadi cəhətdən geridə qalmış ölkələr də aqrar məhsullar, mineral və yanacaq xammalı əvəzinə elmi-texniki ideyanın inkişafı, böyük kapital qoyuluşu və əqli əməyin nəticəsi olan hazır məhsul və xidmətlər əldə edir.

Qərb ölkələrində yüksək texnologiyaların davamlı istehsalı həm daxili, həm də dünya bazarında gəlirlərin artmasına səbəb olur ki, bu da həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və əməkhaqlarının, sosial müdafiənin yüksəlməsinə şərait yaradır. Öz növbəsində, yüksək xərclər də praktik olaraq müvafiq ölkədə istehsal edilən mal və xidmətləri bahalaşdırır, beynəlxalq qiymətin rəqabətqabiliyyətliyini aşağı salır. Bu baxımdan digər məhsullardan fərqli olaraq yüksək texnoloji məhsullar istisnadır. Çünki onların rəqabətliyi qiymətlə deyil, keyfiyyətlə müəyyənləşir.

Beləliklə, beynəlxalq əmək bölgüsünün tarixən formalaşmış quruluşu zəhmət, məhsul və enerji, eləcə də ekoloji ağırlıq tələb edən iqtisadiyyatın real sektorunun inkişaf etmiş ölkələrdən daha az inkişaf etmiş ölkələrdə yerləşdirilməsi yolu ilə daim müasirləşir. Qarşılıqlı mübadilə prosesi kapital və texnologiyaların global miqyasda integrasiyası ilə bu və ya digər məkandakı inkişafdan, xüsusilə də informasiya texnologiyalarından bütövlükdə bəşəriyyətin bəhrələnməsinə gətirib çıxarır.

Global informasiyalaşma nəticəsində baş verənlər inkişaf etmiş ölkələrdə sosial-psixoloji və siyasi nöqtəyi-nəzərdən dəyişikliklərlə nəticələnib. İnformasiyanın ümumi əlçatanlığı, ictimai qərarların qəbulunda demokratik, humanizm prinsiplərinin hökmran olduğu cəmiyyətlərdə neqativ meyillər də müşahidə edilir. Belə ki, ayrı-ayrı dövlətlərin imkanları daxilində həllini tapmayan global problemlər

meydana gəlməyə başlamışdır. Aşağıda göstərilənləri bu qəbildən hesab etmək olar:

- telekommunikasiya sistemi və internetin inkişafının iqtisadi və digər cinayətlərin qloballaşması üçün görünməmiş imkanlar açması ciddi təhiddir;

- kütləvi informasiya vasitələrinin (xüsusilə reklamlar) cəmiyyətə lüzumsuz – zombiləşdirici təsiri;

- informasiya texnologiyaları bazasında insanların və təşkilatların şəxsi həyatına arzu edilməz müdaxilələr (məsələn: “hakerlik”);

- sadə informasiya istifadəçiləri ilə informasiya elitesi (informasiya texnologiyalarını işləyib hazırlayanlar) arasında kəskin təbəqələşmə təhlükəsi və s.

Bunlar global informasiyalaşma və informasiya cəmiyyətinin meydana çıxması ilə bağlı əmələ gələn problemlərdir. Hesab edirik ki, mövcud quruluşa uyğun olaraq yeni çağırışlara, tələbatlara cavab verəcək beynəlxalq sistem və təşkilatın yaradılmasına artıq zərurət yaranmışdır.

E.Bradmana görə, informasiya təhlükəsizliyi – dövlətin, ictimai həyatın bütün sahələrini, vətəndaşların düşüncələrini mənfi yüklü informasiyanın təsirindən qorumaq, siyasi və hərbi rəhbərliyi cəmiyyəti və ordunu uğurla müasirləşdirmək üçün lazımi məlumatlarla təmin etmək, ictimai əhəmiyyətli qapalı məlumatların sızmasının qarşısını almaq, daxilə və xaricə daim informasiya mübarizəsinə hazır və cəmiyyətdə sabitliyin təmininə nail olmaq bacarığıdır (5, s. 33). Belə cəmiyyətlərdə dövlət qurumları demokratik inkişafın, əhəlinin hakimiyyət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqələrinin yaxşılaşdırılmasının

zəruri şərti kimi ictimai institutlar və vətəndaşların informasiya əldə etmək, yaymaq və istifadə hüquqlarına təminat verən effektiv sistem yaradır.

Müasir fəlsəfi-sosioloji fikirdə elmi-texniki inkişafın bəşəriyyətin gələcəyinə təsiri məsələsinin təhlilində iki xətt açıq-aydın görünməkdədir. Bunlardan birincisi elmi-texniki inkişafın rolunu mütləqləşdirən, onu sosial amillərdən təcrid olunmuş halda götürən texnokratik baxışlardır. Onlar müasir elmi-texniki tərəqqinin mahiyyətini həddən artıq şişirdirlər, guya elmi-texniki inqilabın bəşəriyyətin bütün problemlərini həll edəcəyi iddiasındadırlar. Bu mənada müxtəlif texnokratiya nəzəriyyələrinin (Z.Bjezinski, D.Bell, Q.Kann, O.Toffler və b.) və “informasiya cəmiyyəti” konsepsiyası tərəfdarlarının baxışları səciyyəvidir. Onların fikrincə, elmi-texniki tərəqqi dünya miqyasında vahid “sintetik sivilizasiya”nın formalaşmasına doğru aparır.

Digər bir xətt texniki bədbinlik, texnofobiya mövqeyində duranlardır. Bu istiqamət tərəfdarlarının qənaətinə, elmi-texniki inkişaf bəşəriyyəti fəlakətə doğru aparır.

Bu baxımdan, fikrimizcə, Zeynəddin Hacıyev düzgün olaraq hər iki mövqeni birtərəfli və məhdud saymış, elmi-texniki inqilabın yaratdığı genişmiqyaslı imkanlardan humanist məqsədlər üçün istifadə edilməli olduğunu göstərmişdir. Əks halda texnokratik metodların hökmanlığı şəraitində insan nəinki öz mahiyyətini hərtərəfli inkişaf etdirə bilmir, hətta onun texnoloji sistemin əlavəsinə çevrilməsi təhlükəsi yaranır (1, s. 471–472). ♦

Ədəbiyyat:

1. Hacıyev Z. Fəlsəfə, “Turan evi”, Bakı–2012, 485 s.
2. Xəlilov M.S. İnformatika, Bakı–2009, 332 s.
3. Акимов Р.С. Философские и социальные аспекты информационного общества. Материал международной научно-практической конференции. Т. 45 (Социальная философия) – Днепропетровск, 2005.
4. Бард А. и Ян Зодерквист. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. 352 с.
5. Брэдман Э.М. Глобализация и информационная безопасность общества// Философия и общество–2006. №1, с. 33.
6. Гринин Л. Философия и социология истории. Некоторые закономерности истории человечества (опыт философско-исторического процесса). Ч. 1, Волгоград. Издательство “Учитель”, 1995. 126 с.
7. Иванов М.С. Формирование зависимости от ролевых компьютерных игр, <http://flogiston.ru/articles/netpsy/gameaddict/>
8. Мамчур Е.А. Теоретическая виртуалистика // Москва, Наука, 2008, 315 с.
9. http://www.morze.ru/morze/morze_bio.htm

Резюме

В статье речь идет о влиянии информационно-коммуникационных технологий как результат культурного развития на общество. Были проанализированы роль и значение информатизации в общественной жизни. Автор отметил прогресс информационно-коммуникационной технологии как вызванное необходимостью усовершенствование информатизации и в том числе указал ее негативные воздействия.

Ключевые слова: информация, информатизация, информационное общество, культура.

Summary

The article deals with the question of the impact of information and communication technologies as a result of the cultural development of society. Analyzed the role and importance of informatization in society. The author noted the progress of information and communication technology as a necessity due to the improvement of information and including its negative effects.

Key words: information, informatization, information society, cultura.